

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (1)**

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаиштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ**Главный редактор**

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор турецких языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайұлы

Техническое сопровождение

Коньирбеков Медет Жаугаиштыевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM**Editor-in-Chief**

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

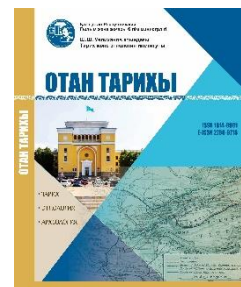
Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 1. Pp. 200–211
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_1_200-211

ҚАЗАҚ-ОРЫС БАЙЛАНЫСТАРЫНДАҒЫ ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР

Ақнұр Амангелдіқызы Оралова^{1*}, Әбдіуақан Қара²

^{1*}Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан)

PhD-докторант, ғылыми қызметкер

<https://orcid.org/0000-0003-4979-4203>. E-mail: aknur.oralova@mail.ru

²М. Синан атындағы өнер университеті (д. 24, ул. Маджлис-и Мебусан, 34427 Стамбул, Турция)
доктор исторических наук, профессор

<https://orcid.org/0000-0001-9270-6761>. E-mail: karavahap@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Оралова А.А., Кара А., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада батыр Қожаберген Жәнібекұлының қазақ-орыс байланыстарындағы әскери-дипломатиялық қызметі мәселесіне зерттеу жүргізіледі. Зерттеудің *мақсаты* Қожаберген батырдың қазақ-орыс байланыстарындағы әскери тактикалары мен сауда-елшілік әрекеттерінің ерекшеліктері мен іргелес халықтардың көсемдері арасындағы қатынастарының кейбір қырларын қарастыру. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеудің деректік базасын Омбы облысы мемлекеттік тарихи архиві, Орынбор облыстық мемлекеттік архиві, Ресей империясы сыртқы саясатының архиві, Ресей мемлекеттік көне актілер тарихы архиві, Қытайдың Бірінші тарихи архивінің мәнжу-қытай тіліндегі құжаттары, XIX ғасырдың екінші жартысындағы орыс саяхатшыларының жазбаларындағы материалдар құрады. Мақала жүйелеу, сыни-талдау, баға беру, салыстырмалы-тарихи, логикалық талдау әдістері негізінде жазылды. *Нәтижелер.* Тақырыпты қарастыруда алынған нәтижелер мен ой-қорытындылар басты зерттеу нысанына алынып отырған батыр Қожабергеннің тарихтағы рөлін бағамдауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесінде Қожаберген батыр Цин ұлықтары, жоңғар нояндарымен қатар орыс қолбасшыларымен де, бауырлас халықтардың көсемдерімен әскери-дипломатиялық қатынастарындағы ерекшеліктер талқыланды. *Қорытынды.* Мақалада қолданылған архив құжаттары мен мәселеге қатысты зерттеулерді талдау нәтижесінде XVIII ғасырдың 40-шы жылдары Ресей империясымен қазақтың беделді хан-сұлтандарымен қатар дипломатиялық байланысқа түскен Қожаберген батырдың қазақ-орыс қатынастарындағы рөлі анықталды.

Түйін сөздер: Қожаберген батыр, қазақ-орыс байланыстары, башқұрт-қазақ қатынастары, Қазақ даласы, дипломатия, Семей бекінісі, сауда қатынастары, қырғыз-қайсақтар, орыс әскерлері, қарауыл.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Қазақ мемлекеттілігінің тарихи дәстүрлері және ұлттық бірегейлікті сақтау мәселелері» іргелі ғылыми зерттеуді жүзеге асыру аясында орындалды (ЖТН: BR20280975)

Дәйексөз үшін: Оралова А.А., Кара А. Қазақ-орыс байланыстарындағы қожаберген батыр // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. 200-211-бб. (қаз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_200-211

КОЖАБЕРГЕН БАТЫР В КАЗАХСКО-РУССКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Акнур Амангелдыевна Оралова^{1*}, Абдулукап Кара²

^{1*}Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Казахстан)

PhD-докторант, научный сотрудник

<https://orcid.org/0000-0003-4979-4203>. E-mail: aknur.oralova@mail.ru

²Университет искусств имени М. Синана (д. 24, ул. Маджлис-и Мебусан, 34427 Стамбул, Турция)

доктор исторических наук, профессор

<https://orcid.org/0000-0001-9270-6761>. E-mail: karavahap@gmail.com

Аннотация. *Введение.* В статье проводится исследование проблемы военно-дипломатической деятельности батыра Кожабергена Жанибекулы в казахско-русских отношениях. *Целью исследования* является рассмотрение некоторых аспектов военной тактики и особенностей торгово-дипломатических действий Кожабергена батыра в казахско-русских отношениях и взаимоотношений между вождями соседних народов. *Материалы и методы.* Источниковедческую базу исследования составили Государственный исторический архив Омской области, Оренбургский областной государственный архив, архив внешней политики Российской империи, архив истории древнейших актов России, маньчжурско-китайские источники Первого исторического архива КНР, труды русских путешественников второй половины XIX века. Статья написана на основе методов систематизации, критического анализа, оценки, сравнительно-исторического, логического анализа. *Результаты.* Результаты и выводы, полученные при рассмотрении темы, позволили оценить роль героя Кожабергена в истории, которая стала главным объектом исследования. В результате исследования были обсуждены особенности военно-дипломатических отношений Кожаберген батыр с народами: империей Цин, джунгарскими ноями, русскими командирами, вождями братских народов. *Вывод.* В результате анализа архивных документов, использованных в статье, и исследований, касающихся проблемы, была выявлена роль Кожабергена батыра в казахско-русских отношениях, который в 40-е годы XVIII века, наряду с авторитетными казахскими хан-султанами, вступил в дипломатические отношения с Российской империей.

Ключевые слова: Кожаберген батыр, казахско-русские отношения, башкиро-казахские отношения, казахская степь, дипломатия, Семипалатинская крепость, торговые отношения, киргиз-кайсаки, российские войска, караул.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации фундаментального научного исследования «Исторические традиции казахской государственности и проблемы сохранения национальной идентичности» Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (РН: BR20280975).

Для цитирования: Оралова А.А., Кара А. Кожаберген батыр в казахско-русских отношениях // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. С. 200-211 (на каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_200-211

KOZHABERGEN BATYR IN KAZAKH-RUSSIAN RELATIONS

Aknur A. Oralova^{1*}, Abdolvahap Kara²

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Kazakhstan)

PhD doctoral student, researcher

<https://orcid.org/0000-0003-4979-4203>. E-mail: aknur.oralova@mail.ru

²M. Sinan Fine Arts University (24, Meclis-i Mebusan Str., 34427 Istanbul, Turkey)

Dr. Sc. (History), Professor

<https://orcid.org/0000-0001-9270-6761>. E-mail: karavahap@gmail.com

Abstract. *Introduction.* The article examines the issue of military and diplomatic activity of batyr Kozhabergen Zhanibekuly in Kazakh-Russian relations. *The aim of the study* is to consider some aspects of military tactics and the specifics of Kozhabergen Batyr's trade and ambassadorial actions in Kazakh-Russian relations and the relationship between the leaders of neighboring peoples. *Materials and methods.* The source base of the research was made up of the State Historical Archive of the Omsk Region, the Orenburg Regional State Archive, the Archive of Foreign Policy of the Russian Empire, the archive of the history of the oldest acts of Russia, Manchu-Chinese sources of the First Historical Archive of the People's Republic of China, the works of Russian travelers of the second half of the XIX century. The article is based on the methods of systematization, critical analysis, evaluation, comparative historical, logical analysis. *Results.* The results and conclusions obtained when considering the topic made it possible to evaluate the role of the hero Kozhabergen in the case, which became the main object of research. The study discusses the features of military and diplomatic relations of Kozhabergen Batyr with the peoples: the Qing Empire, the Dzungar noyans, Russian commanders, and leaders of fraternal peoples. *Conclusion.* As a result of the analysis of archival documents used in the article and studies related to the issue, the role of Kozhabergen Batyr in Kazakh-Russian relations was revealed, who in the 1740s, along with authoritative Kazakh khan and sultans, entered into diplomatic relations with the Russian Empire.

Keywords: Kozhabergen batyr, Kazakh-Russian relations, Bashkir-Kazakh relations, Kazakh steppe, diplomacy, Semipalatinsk Fortress, trade relations, Kirghiz-Kaisaks, Russian troops, guard.

Acknowledgments. The article was prepared as part of the implementation of fundamental scientific research «Historical traditions of Kazakh statehood and the issues of preserving national identity» of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (RN: BR20280975).

For citation: Oralova A.A., Kara A. Kozhabergen batyr in kazakh-russian relations // Otan tarikh. 2025.

Vol. 28. № 1. Pp. 200-211 (In Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_200-211

Кіріспе. Бүгінде төл тарихымызды жаңаша зерделеуге, оның ішінде, Қазақ тарихында салмағы басым орын алар тарихи тұлғаларға ұлттық мүдде тұрғысынан лайықты баға беру жолында бірқатар зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Дегенмен, бұл тұлғалардың қатарында қазақ батырларының тарихи тағдырлары бұрмаланып немесе тарихтағы есімдері мен саяси-дипломатиялық қызметі түрлі шатасуларға соқтығысып жатқаны жасырын емес. Қазақ батырларының мемлекеттік қоғамдық-саяси қызметін бағалау белгілі дәрежеде Патша үкіметі тұсында да, Кеңес заманында да бұрмалаушылыққа ұшырады. Қазірде мемлекеттік қолдауға ие болып отырған отан тарихы жаңаша деректермен толығуда. Осы тұрғыдан қарастырғанда, зерттеуді талап ететін тұлғалардың бірі – Абылай дәуірінде әскери-дипломатиялық қызметімен көзге түскен Қожаберген батыр Жәнібекұлы. Қожаберген батырдың тұлғалық қасиетін мен әскери-дипломатиялық қызметін зерттеу – XVIII ғасырлардағы Қазақ хандығы сахнасындағы хан, сұлтан, батырлар дәуірінің шынайы көрінісін сипаттауға мүмкіндік береді.

Қожаберген алмағайып заманда хан Абылайдың сенімді сардарларының бірі ретінде тікелей оның бұйрығымен Цинь патшалығы мен Ресей империясы тоғысында тағдыры сынға түскен Қазақ хандығының жер тұтастығы мен бейбіт өмірі жолында күресті. Батырдың қазақ-қытай және қазақ-жоңғар қатынастарындағы жанкешті қызметінен бөлек, оның қазақ-орыс байланыстарындағы әскери тактикалары мен сауда-елшілік әрекеттерін қарастырудың маңыздылығы басым. Себебі, тұлғаның бұл қырын қолда бар деректер негізінде ғылыми тұрғыда талдау – қазақ-орыс байланыстарының тарихи қатпарларын ақтаруға және батырдың өмірі мен әскери-дипломатиялық қызметінің беймәлім қырларын ашуға бағыттайды.

Бүгінде еліміздің геосаяси жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз ету мен әскери әлеуетін күшейтудегі батырлардың рөлі, тарихи сананы жаңғырту, батырдың Жоңғария мен Цинь империясы қарым-қатынастарымен қатар, Ресей билігімен әскери-дипломатиялық байланыстарындағы ұтымды айла-тәсілдерін қазіргі саяси-дипломатиялық сахнада қолдану тұрғысынан қарастыру мақаланың өзектілігін салмақтайды.

Ендеше, зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсаты бойынша Қожаберген батыр туралы, оның қазақ-орыс қатынастары тарихындағы рөлі туралы деректерді талдау негізінде мәселені тарқатып көрелік.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысы ұлттық мүдде тұрғысынан қарастырылды. Мақала тарихи сананы қалыптастыру, ұлттық рухты көтеру мен Ұлы Даланың ұлы есімдерін жаңғырту көзқарастары тұрғысында жазылды. Тақырыпты зерттеуде Омбы облысы мемлекеттік тарихи архиві, Орынбор облыстық мемлекеттік архиві, Ресей империясы сыртқы саясатының архиві, Ресей мемлекеттік көне актілер тарихы архиві, Қытайдың Бірінші тарихи архивінің мәнжу-қытай тіліндегі құжаттары, XIX ғасырдың екінші жартысындағы орыс саяхатшыларының жазбаларындағы материалдар қолданыс тапты. Зерттеу жұмысы жүйелеу, сыни-талдау, баға беру, салыстырмалы-тарихи, логикалық талдау, қорыту әдістері негізінде жазылды.

Талқылау. Бүгінгі тарих ғылымында Қожаберген батырдың есімі лайықты тұғырынан орын алды деп толыққанды айта алмаймыз. Осы күнге дейін батырдың ғұмыры мен оның әскери-дипломатиялық қызметі жайында ғылыми еңбектер саусақпен санарлықтай. Батыр туралы бұқаралық ақпарат құралдарында рухани-көпшілік мақалалар мен тарихи-танымдық кітаптар жарық көргенімен, арнайы кешенді түрде зерттелген ғылыми еңбектер жоқ. Оның себебі, біріншіден, отандық тарих ғылымында бұл тақырыпқа қызығушы ғалымдардың осы уақытқа дейін табылмауы, екіншіден, батыр туралы деректер қоры мен материалдардың аздығы деп түсінуге қисын бар.

Ғылыми-көпшілік қауым арасында Қожаберген есімді тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметіндегі ерекшеліктердің ғылыми астарын түсінбеу немесе олардың тарихтағы тұғырлы орындарын шатастыру жағдайлары бар екендігі жасырын емес. Олай болса, Абылайдың сенімін ақтаған адал сарбазы, Керей тайпасының Абақ Керей Шыбарайғыр руының қолбасшы батыры Қожаберген Жәнібекұлының XVIII ғасырдағы халықаралық қатынастардағы әскери-дипломатиялық қызметін жаңа табылған архив деректері негізінде талдаудың маңызы зор.

Қожаберген есімі қытай қазақтарының арасында кең тараған. Қожаберген және Бердіқожа батырлардың Абылай ханның 1755-1757 жылдардағы Цинь жасақтарымен қиян-кескі шайқастарында шығыс қанатты басқарғаны нақты. Қазақ халқының әдеби мұраларында, сонымен қатар орыс және қытай деректерінде батырлар туралы айтылады, бұл орайда көбінде «хочжа», «ходжа» хоңзи», «қожа» сөздері батыр атауымен бірге құрамдас болып кездеседі. Мәселен, Қожаберген, Хочжайбилде, Ходжа Мерген, Қожамерген, Қожымберді, Қожагельде, Қазиберген, Қожаберді батыр, Бердіқожа, Ходцибоэрген. Атаулардың осылайша әртүрлі оқылуы қолжазбалардың ауызша және саяхат жазбаларының жанрлары («скаски»), шетелдік эмиссарлардың хабарламалары мен түрлі ведомствоға қарасты жазушылардың жазбалары негізінде жасалынғаннан, сондай-ақ, олардың сауаттылығы мен оларда бар ақпараттың толыққанды еместігіне байланысты орын алған (Хафизова, 2019: 388).

Мәселені осы тұрғыдан қарастырғанда, орыс архив деректерінен табылған құжаттарда батырдың есімі Қожаберді (Гожебердей-батур, Кожеберды-батур) деп кездесетініне көз жеткіздік.

Сол дәуірде кісі есімінің жазылуына қазақ, орыс, моңғол, мәнжу және қытай халықтарының тілдік ерекшеліктері де әсер етті. Сол себепті де батырлардың біркелкі аталуы мен олардың қызметі үзік-үзік өмірбаяндық деректерге сүйеніп анықтау қиындық туғызады. Осы тұрғыдан алғанда, халық мұрасындағы ауызша деректер мен орыс, қытай және моңғол деректерін салыстыра талдау әдісін қолдану біршама мүмкіндіктер туғызады. Мәселен, Қожаберген мен Бердіқожа батырлардың рулық шежіресін анықтауда біршама алшақтық байқалады. Бердіқожа батырды кейбір деректер Орта жүздің керейлеріне жатқызса, енді бірі Шанышқылы руынан тарайтындығын алға тартады, ал Қожаберген батырды найман тайпасынан Қаракерей руына жатқызса, екіншілері Абақ-Керейге, ал тіпті кейбір деректерде жоңғар деп айтылады (Хафизова: 2019, 388).

Осы мәліметтерден біз біріншіден, Қожаберген батырдың халықаралық қатынастардағы беделінің жоғары болғандығы мен оның елшілік байланыстардағы шеберлігі байқалады. Екіншіден, қазақ және жоңғар батырлары арасындағы байланыс өте тығыз өрбіді, тіпті, қазақ Қожабергеннің ауылы ойрат тайпаларының мекенімен көршілес орналасты. Осылайша, екі халық арасындағы қарым-қатынастың соншалықты жақын болғандығы, кейбір деректерде батыр Қожабергенді жоңғар халқының батыры деп көрсететін қате мәліметтердің кездесетіндігі айтылады.

Жасыратыны жоқ, жоңғар шапқыншылығы салдарынан халқымыз Ресей империясының отаршылдық саясатының құрбанына айналуға мәжбүр жағдайға келді. Патшалық Ресей әскери бекіністер салу, қазақ хандарын уақытша өз иелігіне бағындыру саясатын ұстанып, «қулығына құрық байлатпас» айла-амалдар құрып, терең жоспарлы құйтырқы саясатын жүзеге асырды.

1738-1741 жылдары жоңғар қонтайшысының әскерлері Қазақстан жеріне жаңа жорықтарын ұйымдастырды. Жоңғар әскері Орта жүз территориясының шекараларына басып кіріп, қазақ

ауылдарына қиян-кескі шабуылдар жасады. Олар аяусыз бейбіт халықты қырып, әйелдер мен балаларды құлдық пен күндікке айдап әкетті. Жоңғарлар орыс шекаралық посттары мен Ор бекінісіне қарай беттеген қазақтарды ресей шекаралық аймақтарына дейін қудалады. Орыс шекаралық билігі жоңғарларға қазақтарды орыс иелігіндегі халықтар ретінде жайына қалдыруды талап етті. Бұл мәлімдемеден соң жоңғарлар кері шегінуге мәжбүр болды. 1742 жылы жоңғарлар Орта жүзге қайта шабуылдарын жалғастырып, Әбілқайыр мен қазақ сұлтандарынан Жоңғар мемлекетіне бағыныштылығын мойындауды талап етті. Алайда, орыс шекаралық билік өкілдерінің араласуынан олар өз талаптарынан бас тартуға тура келді (Казахско-русские отношения..., 1961: 9).

Берілген тарихи фактілерге назар аударсақ, әрине, Жоңғар мемлекетінің XVIII ғасырдың 40-шы жылдардан бастап-ақ, тұтқиылдан бейбіт жатқан қазақ жайылымдарына жойқын шабуылдар жасаған. Осы тұрғыдан қарастырғанда, орыс шенеуніктерінің қазақтарды өздеріне бағынышты немесе жалынышты отар халық етіп көрсету амалдарын байқамау мүмкін емес.

Ресей архивіндегі бұл құжат ойымызды дәлелдейді: «Тамыздың 30-ы күні Орта жүздің Керей руынан Қожаберген батыр ант берді» (РИССА. Қазақ істері қоры, 122-т. 4-іс, 169-п.). Бұл құжаттан батыр Қожабергеннің Керей тайпасының қолбасшысы ретінде әскер бастағаны айтылады.

Халық жадындағы Қожабергеннің образы тек батыр бейнесінде ғана емес, сонымен бірге ол интеллектісі мен кемел ойы, қаһармандығы мен өжеттігі, кекшілдігі мен кең пейілді мінездерімен ерекшеленеді. Оның өмірінде орын алған барша оқиғалар бізге анық-қанығымен белгілі емес, батырдың өмірі мен қызметінің беймәлім тұстары өте көп.

Орыс саяхатшысы Е.К. Мейендорф 820-1821 жылдары «Путешествие из Оренбург в Бухару» еңбегінде: «Қырғыздар (қазақтар) рубасыларын ақсақалдар, билер, батырлар, сұлтандар басқарады. Батырлар – ержүрек, әділетті және бастамашыл адамдар, жойқын шабуылдар мен жорықтар кезінде батырлар атқа қону өнерімен ерекшеленеді» деп жазған (Мейендорф, 1975: 41).

Қазақ хандығының саяси-әскери құрылымын тұрақтандырған Абылай хан іргелес мемлекеттер мен Ресейге бағынышты туыстас халықтарға әрқашан қолдау танытып отырған. Патшалық Ресейге бостандық жолында қозғалыстар ұйымдастырған башқұрт халқының қолбасшы батырларына қамқорлық көрсетті. Оның бірі, башқұрт халқының көрнекті батыры Қарасақал еді.

Өкінішке орай, Қарасақал бастаған башқұрт көтерілісі жеңіліске ұшырады. Көтерілістің жеңіліске ұшыраған Башқұрт ханы Қарасақал Қазақ даласына қашып келіп, қазақтармен тығыз байланыс орнатып, 1740 жылдары Ресей әкімшілігіне едәуір саяси қиындық туғызды (Абылай хан, 2023: 219).

Қожаберген батыр хан Абылайдың тікелей қолдауы мен тапсырмасы арқылы әскери-елшілік қимыл-әрекеттерін орындап отырды. Хан Абылай башқұрт халқымен де бейбіт қарым-қатынас жолын таңдады.

Осылайша, тарихи оқиғаны логикалық талдауымыз, қазақ батыры Қожаберген мен Қарасақал арасында өзара бауырластық сезімдері болғаны анық екендігін көрсетеді. Оған мысал, 1745 жылғы 7 ақпандағы Семей бекінісінен капитан Карачиновтың Ямышев кеңсесіне жолдаған рапорты: *«Февраля-де 4 дня Енисейского полку гранодер Яков Холкин прибыл ис команды от порутчика Александр Левашова. И по прибытии-де скаскою объявил: прошлаго-де 1744 году декабря 23 дня командирован он был ис той крепости Новоучреждаемого драгунского полку каптенармусом Иваном Корниловым для препровождения следующего в Зенгорскую землицу посланца Наурус-Хазы. И следовали от той Семиполатной вперед восемь дней. И на том месте оной посланец за присталью лошадей и за глубоким снегом остановилса и стоял десять дней. И с того места или вперед еще три дни и остановился помянутой посланец в урочище Шеках, понеже снег в есьма велик и протти никак невозможно. А которые посланы в Ургу для конвою и подвод драгун Иван Кучин, салдат Федор Коновалов, и оные еще не возвратились. И по согласию-де оной порутчик с посланцем отпустили помянутого каптенармуса Корнилова с конвоем дватцетью девятью человека. А ему-де приказал оной порутчик от него каптенармуса остаться с четырьмя человеки в казычком улусе у башлыка Кожеберды-баттура. До которого-де по возврате следовали четьре дни. И сказал им: как-де прибудут из Урги драгун и салдат, то-де пришлются к вам в тот улус и с лошадьми, а ежели дожждаться не можете, то-де и вы поезжайте в Русь. Чего ради и жили-де они в том улусе восемь дней, и обождать не могли, и запасу у них не стало, и купить не на што. Того ради он, Холкин, с командою своею и поехал в Семиполатную крепость. А помянутой посланец ушел ли с того места вперед или нет, о том-де известия не слыхали»* (ООМТА. 1-к. 1-т. 2-іс. 83-п.).

Осы құжатта драгун И. Кучин және Ф. Коновалов атты сарбаздар Қожаберген батырдың ұлысында болғаны белгілі болды. Осы аталған орыстар жоңғарлардың орталығы Урга деген қаладан келгені айтылады. Олар Қожаберген батырдың ауылынан кетіп, төрт адамдай қалдырып кетеді.

Құжаттың келесі үзіндісі одан да құнды ақпараттарды бізге береді. Қожабергеннің ірі қолбасшы екендігі және үш мыңға жуық қарулы әскері болғандығы туралы мәлімет береді: *«А как он, Холкин, в том улусе остался от помянутого капитанармуса Корнилова, и притом объявил ему показанной казыцкой баишлык Кожеборды-батур, что-де при мне имеется войска три тысячи, и вы-де живите здесь без опасу, и обиды-де никакой от нас вам не будет, а как будет тепло, то-де я отпущу к вам в крепость с торгом сына своего Байтелека, и чтоб у вас в крепости и сыну моему обиды никакой не было. Да оной же-де баишлык Кожеборды батур приказывал ему, Холкину: скажи-де г-дину капитану – ежели Карысакала команды ево люди прикочуют под крепости и будут вам обиды чинить, и будет за ними погоня, то б-де и мне известие подали, хотя, чрез моих людей, то-де и я за ним, Карысакалом, в погоню пойду. Токмо-де оной Карысакал кочует ныне от нас в дальном разстоянии. И мы-де с ним не в миру»* (ООМТА. 1-қ. 1-т. 3-іс. 198-п.). Құжаттан, Холкин деген орыстың әскери адамына Қожаберген батыр менің көшімде тұрақты түрде үш мың әскер бар деп хабарлайды. Екіншіден, қонаққа келген ауылында қалған төрт адам ешкімнен қорықпаса болатындығы мен олардың қамқорлығын қамтамасыз ететіндігін Қожаберген айтады. Үшіншіден, осы әңгімесінде Қожаберген өтініш білдіреді: Жылы күндер болған кезде Семей бекінісіне сауда мақсатымен өзінің ұлы Бәйтелекті (Байтайлақ) жіберетіндігін айтады және сол бекіністе оның баласына қамқорлық танытып, қауіпсіздігін қамтамасыз етуді өтінеді. Төртіншіден, Абылай Холкинға мынадай бір қызықты ұсыныс жасайды: «Егер де, Ресей империясынан бас сауғалап, тығылып жүрген Қарасақал өз адамдарымен бекіністің маңайына келсе, сендерді ренжітсе, егер де сіздер оның соңына қудалау жасасаңыздар, Қожабергенге де ақпарат берсеңіздер..... Хабарларды маған тура немесе менің адамдарым арқылы жеткізуге болады. Солай жасасаңыздар мен Қарасақалды қуып жетуге дайынмын» дейді. Осыдан басқа, Қожабергеннің айтуы бойынша, Қарасақал бізден алыс жерде көшіп-қонып жүреді және Қожабергеннің бір айтқаны «мен онымен текетірестемін» деп мәлімдейді. Ресей жағы мен Қожабергеннің татулығы мен сауда қатынастарына рұқсат алу үшін Ресей билігіне қолдау көрсеткенін білдіргісі келеді. Құжатты талдау нәтижесі, Қожаберген батыр өзінің дипломат саясаткер екендігін көрсетеді. Қазақтың Абылай, Қабанбай қатарлы мәртебелі тұлғаларымен қатар Қарасақалды да қолдап тұрғаны білінеді, дегенмен де, осы тұста Ресей тарапына теріс ақпарат бергені көрініп тұр. Үш мың әскерімен Қожаберген Қарасақалды ұстап беру мүмкіндігі мол еді. Алайда, Қожаберген ешқашан мұндай қадамға бармады. Себебі, қазақтар башқұрттарды бауыр, түркі тілдес халықтар деп танып, құрметпен қараған.

Башқұрттар мен қазақтар түркітілдес, бір-біріне туыстас халықтар. Башқұрттардың шаруашылық қызметі, тілі, діні және мәдениеті қазақтармен ұқсас болды. Сол кезеңде башқұрт-қазақ байланыстарының кең таралған қатынас нысандары неке еді. Башқұрт және қазақ батырлары арасында күрес, ат бәйгесі, садақ ату жарыстарында бірлескен дәстүрлі шаралар кеңінен таралды. Орыс билігі екі бауырлас халықты олардың патшалыққа қарсы бірлескен әрекеттерін болдырмау мақсатында екі халық арасына алауыздық туғызуға тырысты. Көптеген башқұрттар Орынбор жасақтарынан төнетін қауіпке қарамай қазақ даласынан пана іздеді (Кабульдинов, 2018: 140).

Батыр Қожабергенмен қатар оның ұрпақтары арасынан бәйбішеден туған ұлы Байтайлақтың есімі тарихи деректерде көп аталады. Қожабергеннің ұлы Байтайлақ туралы деректерге мұқият назар аударсақ, оның Цин патшалығымен қатар қазақ-орыс қатынастарында белсенді де абыройлы адам болғандығына көз жеткіземіз.

Мәнжу құжаттарында Байтайлақты Қожабергеннің елшісі ретінде Цин әкери лагеріне маңызды хабарларды жеткізіп отырған бұл адамды Қожаберген батырдың ұлы деп анық айтылады: Келесі күні, яғни 7-күні (1757 жылдың 21 тамызы – авт.), айдаһар уақытында, Далишан Қожабергеннің Байтайлақ есімді ұлы және Қара Барақтың інісі Мәми сынды 10 адамды Нарит асуы арқылы осында бастап әкеліпті. Сонда Қожабергеннің ұлы Байтайлақ былай деді: «Абылай әскер бастап осында келіп, ұлы армияларыңызбен қауышқан екен. Ол өзі барша қазақты бастап ұлы Еженмен қарым-қатынас орнатқандығы туралы хабарды хат арқылы біздің барлық ру-тайпаларымызға жеткізген. Осыдан хабардар болған соң біздің Қожабергеніміз әскер бастап қашқан Әмірсананы тұтқындауға шықты. Ол мені сіздер, цзюнцзюнь-ұлықтармен кездесіп, сіздерге сәлем

беруге жіберіп отыр. Бізде хат жазатын адам жоқ, сондықтан мұнда біз өзіміз келіп, өз ауымыз бен өз тілімізді сенім хат ретінде пайдаланбақпыз»... (Еженханұлы, 2017: 161).

Берілген құжаттағы деректерді талдар болсақ, біріншіден, бұл тұста қазақ жылқысының қасиеті мен табиғи ерекшелігіне қытайлардың қызығушылық танытқан. Қытай-қазақ сауда қатынастары тарихында Цин империясы қазақ жылқыларына аса қызығушылық білдіріп, «Жылқыға – Жібек» саудасын іске асырғаны белгілі. Қазақ жылқысының ірі іздерін байқаған қытай қарауылшылары әскери лауазымы жоғары Далишан, Жакучи және Бинтуға жүз әскерімен Багин асуына барып торуылдау туралы бұйрық түседі. Қытай әскері бұл адамдардың Қожаберген батыр мен Қара Барақ бастаған 700 қазақ әскері екендігін мәлімдейді. Қожаберген мен Қара Барақтан бөлек Қожабергеннің ұлы Байтайлақ та бар. Осы тұста батыр Қожабергенмен қатар оның ұлы Байтайлақтың да қазақ халқының тағдырын шешуде дипломатиялық қызмет атқарғандығын аңғаруға болады.

Р. Зұрғанбайұлының «Шыбарайғыр – Қожаберген батыр» жинағында Байтайлақты Қожабергеннің бәйбішесінен тараған ұлы деп айтады: «Жәнібек ұлы Қожаберген. Бұл кісі – Шыбарайғыр руының ұраны, қолына қазағымның қасиетті төрт туының біреуін ұстаған, алып батыр адам. Осы Қожаберген батырдан Байтайлақ, Қалыбай, Тоқбура, Малкелді, Ертісбай, (бұлар – бәйбіше аталады). Кененбай, Кенет, Мәті (Бабура аталады). Жандәулет, Шындәулет, Рыстанбет, Мендібай, Бөгенбай, Кенжебай, Қазақбай, (Бұлар Жүзік аталады) (Зұрғанбайұлы, 1996: 75).

Бұдан шығатын түйін, Қожаберген өзінің ұлы Байтайлақты сенімді адамы ретінде қытай және орыс қатынастарында белсенді араластырғаны көрінеді. Байтайлақтың да әкесі қатарлы екіжақты елшілік және сауда қатынастарын реттей алар қабілеті бар тұлға болғандығын атап өту қажет.

Жоғарыдағы құжаттан тағы бір үзінді талдар болсақ, «*А по возврате ис того улуса в Семиполатную крепость наезжали в том пути войска ево. Кочуют в разных местах в урочище по Чар-Гурбану пятнатцеть юрт. И проехав помянутыя юрты встретилса-де с ними казак, имя ему Аблай, которой объявил о себе, что помянутому баишыку Кожеберды-батуру брат, а кочую-де я против Семиполатной крепости в камне в пятьдесят юртах и буду-де в Семиполатную крепость нынешним временем с торгом*» (ООМТА. 1-к. 1-т. 2-іс. 83-п.).

Қожаберген қарамағындағы адамдар әр жерде шашыраңқы түрде көшіп-қонып жүрген. Мысалы, Шар Гурбан деген жерде он бес үй көшіп-қонып күн кешті. Сол ауылдың Абылай атты бір қазағы Қожаберген батырға туыс аға болып саналады. Қожабергеннің осы аталған Абылай атты ағайын бауыры Семей бекінісі жанында елу киіз үймен көшпелі өмір сүреді екен. Келешекте күн жылығанда Семей бекінісіне сауда жасауға келетіндігін білдіреді. Ал осы тұста, орыстар тарапынан Қожаберген ұлыстарына барғанда қысым шабуылдар жасалды ма деген сұрақ туындайды. Қожаберген ауылында болған орыстарға сапарда да, жолда да ешкім тиіспеген. Осы уақытта Қожаберген батыр өзі жақтаған халықтар мен батырларға қамқорлық танытқан. Әрине, осындай қамқорлықты, қауіпсіздікті көрген және сезінген орыс әскері өкілдері жауап ретінде келешекке саудамен келетін Қожаберген батырдың адамдарын жақсы қарсы алуға ниет білдіреді. Осы жағдайға талданып жатқан құжаттың үзіндісі осыған дәлел: «*Ежели предписанныя Казачьей орды люди в оную Семиполатную или другую крепость с торгом прибудут, то оным для торгу в жилье тех крепостей впуск чинить ли или приказать быть им вне крепостей*» (ООМТА. 1-к. 1-т. 1-іс. 198-п.). Құжатта қазақтарды қарсы алып, тек қана бір мәселе - бекініс ішіне немесе сыртына қалдыру мәселесін шешу қажеттілігі еді.

Құжатта кездескен Абылай атты қазақтың Қожаберген батырға туыс екендігін, батырдың ата-тек шежіресіне үңіліп талдасақ...

Абақ керей – Асанберді, Құттыберді, Аллаберді

Құттыберді – Жаппас – Мәнжол – Кенел - **Шыбарайғыр (Келбағыс)**

Шыбарайғыр (Келбағыс) – Жаната, Жаркәбіз

Жаната – Шотпан, Тоғыз

Шотпан – Толым- Жауғаш – Өтес, Түлек

Өтес- Жаншоры, Жиеншора

Түлек- Тоғызак

Жаншора – Мұрат, Қанымбике, Жәнібек

Жәнібек – Қожаберген

Қожаберген – Бәйбіше, Байбура, Жүзік

Қанымбике – Алманбет, Тоқпанбет, Байманбет
Жиеншора – Аққұртқа, Жиенабыз
Аққұртқа – **Бөлек**, Қызылқұрт (Досымбет), Сәркөз (Есімбет)
Жаркәбіз – Өтеғұл, Меңлі, Балта
Өтеғұл – Кәлпе (Есенаман), Қосай
Қосай – Орыс, Тағыс
Орыс – Қаржау-Бөрте
Тағыс – Бәйкісі

Балта - Құтымбет, Айтымбет, Мұрынбет (Абақ керей Шыбарайғыр руы шежіресі, 2015: 407).

Жоғарыда көрсетілген Абақ керей Шыбарайғыр шежіресіне назар аударсақ, Бөлек пен Қожабергеннің үшінші аталары туысады. Деректе беріліп отырған Қожаберген батырдың туыс бауыры деп аталған Аблай Беляков оның Бөлек атты туысынан тараған ұрпағы екендігін растап отыр.

Қазақ ордасынан Абылайдың сенімді сардары Қожаберген батырдың туыс ағасы Абылай өзімен бірге үш адаммен сауда жасау мақсатында келгендігі туралы деректе: *«Того ж-де февраля 5 числа в девятом часу дни прибыли в тою крепость из зарешной стороны реки Иртыша Казачьей орды Аблай Беляков Коже-Берды-батур брат и при нем казыков три человека. Которые-де ему, капитану, между прочем объявили: приехали-де во оную крепость сказать да и для торгу. А стоят-де против Усть-Каменогорской крепости в камню в пятидесяти юртах. А войска-де при нем двести человек»* (ООМТА. 1-к. 1-т. 3-іс. 202-п.) делінген. Құжаттан біз Қожабергеннің ұлысы Өскемен бекінісінде тұрақтағаны, қыстауында 50 киіз үй мен 200 сарбазды құрайтын тұрақты әскері болғандығын анықтаймыз. Тұрақты әскерді жасақтау және қамтамасыз ету көшпелі өмір салтын ұстанатын халықта өте сирек кездесетін жағдай. Тұрақты әскерді жасақтау әлсіз немесе ауқатсыз адамның қолынан келе бермейді. Осы тұста біз Қожаберген батырдың қолбасшылық қасиеті мен өзінің ұлы Байтайлақпен қатар бауыры Абылайды да сауда қатынастарына белсенді араластырғандығына көз жеткіземіз.

Қожабергеннің қарамағына қарасты елдің Өскемен бекінісінен Ертіс өзенінің арғы бетіндегі Шар-Гурбан өзені маңында тұрақтағанына тарихи деректер дәлел бола алады.

1744 жылдың қыс мезгілінде Қожаберген батырдың ауылы жоңғар қарауылдарына жақын Шар өзенінің маңында орналасқан (РМКАА. 248-к. 113-т. 383-іс. 1039-п.). Дерекке сүйеніп тарқатар болсақ, қазақ ауылдары мен ойраттардың қоныстары бір-бірімен шекаралас, аралас-құралас жатқандықтан Керей болысының старшыны, батыры Қожабергенді ойраттармен шатастыруы әбден мүмкін жағдай еді. Тіпті, Давацидің билік еткен аймағы қазақ ауылдарымен көршілес жатқандықтан, оның қазақ билеушілерінен пана сұрауы да қиынға соқпайтыны анық.

Керей тайпасының батыры Қожабергеннің Семей қаласының оңтүстік-шығыс аймағындағы Шар өзені жағалауында әскерімен тұрақтағанын орыс тарихшысы Г.Н. Потанин жазып қалдырған: *«Ходжа-бергенъ (монг. мэргэнъ, стрелок) былъ богатырь кирейскаго рода въ прошломъ столетіи; обыкновенно кочевал на реке Чаръ-гурбанъ къ юго-востоку отъ г. Семипалатинска и участвовалъ въ набегахъ на калмыцкія кочевья, когда Джунгарское ханство рушилось подъ ударами Китайцев; но здесь, очевидно, следуетъ разуместь какое-то легендарное лицо; у Киргизъ въ обычае давать новорожденнымъ имена древнихъ предковъ, отчего въ легендахъ происходитъ путаница* (Г.Н. Потанин, 1881: 35). Мұнда Керей тайпасының батыры Қожаберген Семей қаласының оңтүстік-шығыс бетіндегі Шар өзенінің жағалауында көшпелі өмір сүріп, қытай әскерінің соққысынан жеңіліс тапқан қалмақ әскері жақтасы ретінде күрескені айтылады.

Қожаберген батырдың дипломатиялық қызметінің көрінісі ретінде Семей бекінісінде сауда жасау әрекеті өз нәтижесіне жетті. Осыған дәлел, 1745 жылғы 12 наурызда полковник Я.С. Павлуцкийдің Сібір әскери шебінің басшысы генерал-майор Х. Киндерманның хатынан білуге болады. *«Секретной ордер вашего превосходительства минувшаго февраля от 13 на представление г-дина полковника Зарина (а надежно, что в такой же силе и от меня уже представление вашимъ превосходительствомъ получено) о допущении киргиз-кайсаковъ к Семиполатной крепости Гожебердеева сына и с ево киргиз-кайсаками торговать, а о не допущении оныхъ в город, и о нечинении имъ озлобления, и о разведывании между разговорами о намеренияхъ зенгорского владельца, и что кому отъ техъ киргисцовъ объявлено о чемъ будетъ, то секретно стоящей»* (ООМТА. 1-к. 1-т. 1-іс. 344-п.), *в той Семиполатной крепости капитан Карачинцов немедленно репортовалъ вашему превосходительству, и о подтверждении, чтобъ в той крепости караулъ и фарпосты во всякой*

предосторожности находились, дабы, паче чаяния, от показанных киргизцов злых поступок не могло произойти, и пока оные киргисцы для торгу в Семиполатной находитьца будут иметь в день, так и в ночь в том городе сверх караула при афицере пекет и в воротах караул умножить, и те ворота, кроме калитки не отворять, и в ночное время закладывать покрепче, и о умножении круг крепости часовых, а которого числа те киргизцы в каком числе людей и с каким товаром придут, о том к вашему превосходительству репортовать, сего марта «11» дня получен» (ООМТА. 1-к. 1-т. 1-ис. 345-п.).

Осы құжатта біз Қожаберген батыр адамдарына Семей бекінісі маңайында сауда жасауға рұқсат берілгенін көреміз. Біріншіден, Қожаберген адамдарын сауда қатынастарында қала ішіне кіргізбей, қала сыртында ұстауды бұйырғанын аңғарамыз. Екіншіден, оларды ызаландырмау туралы нұсқау берілген. Себебі, қазақтардың саны көп, олар өшігіп, бекініске шабуыл жасайды деп сескенді. Бұрындары Семей әскери шебінде мұндай қақтығыстар орын алған. Мысалы, 1754-1755 жылдары қыс мезгілінде Сұлтанмәмет сұлтанның 200 шақты адамы Коряков бекінісіне шабуыл жасағаны белгілі. Үшіншіден, бекіністе орналастырылған маңайдағы форпостарда әскери күш барлық жағынан дайын болу жөнінде нұсқау берілген. Төртіншіден, қазақтар Семей бекінісі маңайында сауда қатынастарын ұйымдастырғанда әскери топтан басқа жеке офицерлер мен карауылдар санын көбейтуді, сондай ақ олардың қақпа маңайында тұруына бұйрық беріледі. Сонымен қатар есікті түн мезгілінде ашпау туралы, карауылдар санын көбейту туралы айтылады. Бесіншіден, Қожаберген адамдары саудаға аттанғанда алдын ала қанша адам кеткендігі туралы бақылау орнатылған. Әрине, Ресей жағының қазақтарға деген сенімсіздігі бар екенін байқамау мүмкін емес. Сенімсіздер ішінде Қожаберген және оның адамдары да бар деген сөз. Сол заманның құжаттарын талдар болсақ, Ертістің қыр жағындағы қазақтарды архив құжаттарында «жау» («неприятель») деп атайды. Әр жеті күнде бір рет Ертіс шебіндегі бекініс басшылары Тобольск қаласына шекара бүтіндігі мен қазақтардың малдарының Ертіс шебіне өтпегендігі туралы баяндап отырған.

Осы құжат Қожаберген батырдың сауда қатынастарындағы епті дипломат екендігін көрсетеді. Біріншіден, Қожаберген батыр Абылай, Әбілпейіз сұлтандар сияқты беделді тұлға болғандығын білдіреді. Себебі, XVIII ғасырдың 40-жылдары Ресей империясымен жоғары дипломатиялық байланысқа тек қана қазақтың беделді сұлтандары мен хандары араласып отырған. Ал, Қожабергеннің баласын Семей бекінісіне жіберіп, сауда қатынастарына ықпал еткендігінің белгісі Қожабергеннің басқа да сұлтан-төрелермен қатар абыройының жоғарылығын білдіреді. Екіншіден, Қожаберген батырдың қазақ-жоңғар арасындағы соғыста алып империямен бейбіт өмір сүріп, қақтығыстарды қолдамай, сауда жолын таңдағанын көрсетеді. Үшіншіден, батырдың сауда байланыстары арқылы Ресей империясымен қарым-қатынасқа шыққандығы байқалады.

1760 жылғы 22 желтоқсанда Семей бекінісінің Ертіс желісінен генерал-майор Щетневтен түскен хабарламада, осы желтоқсан айының 19 күні Семей бекінісіне Орта Жүз Абақ Керей болысының старшинасы Қожаберген батыр, үш адаммен, олар Мамет Янгулов, Алдаяр Арказаяв, Болбок Хонбашев, олармен бірге жиырма шақты адам, олар Ертіс өзенінен төмен, Семей бекінісінің жартысынан Озерная станциясына дейін, елу версталақ қашықтықта, Ертіс өзенінен алыс емес жерде тұрақтады, ал олардың ұлысы Долон форпостынан, тіпті Жоңғар жеріндегі шатқалдарда көшпелі қоныстары орналасты (ОрОМА. 3-к. 1-т. 58-ис. 209-210-пп.).

Ғалым Ж. Нода «Ресей империясы мен Цин империясы арасындағы қазақ хандықтары» кітабында XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ сұлтандарының Ресей империясы мен Цин патшалығы арасындағы халықаралық қатынастарын зерттейді. Зерттеуші қазақ сұлтаны Уәлидің Цин императорына жолдаған хатындағы ұсынады: «Сіз Цин патшалығының билеушісі, орыстармен бізді жауластыру туралы ниетіңізді жазыпсыз. Алайда, менің әкем Абылай көзі тірісінде орыстар халыққа да, оған да, тіпті Ордаға да зияндық жасамады, сондайақ екі тарап та бейбіт түрде өзара байланыстарды реттеп отырды. Оның үстіне, әкем қайтыс болғаннан кейін біз, оның ұрпақтары, әрдайым орыстармен бейбіт әрі тұрақты қарым-қатынас орнатуымызды қатаң талап етті» делінген (Noda, 2016: 74).

Көріп отырғанымыздай, Цин императорының қазақ-орыс қатынастарында алауыздық туғызу мақсатындағы пиғылын қазақ ақсүйектері қолдамай, екіжақты бейбіт саясатты қолдаған. Абылайдың тікелей идеясымен қазақтың беделді сұлтандары мен Қожаберген қатарлы батырлары да осы саяси тактиканы міндетті қағида санаған. Дегенмен, Ресей империясы қазақ ақсүйектері мен Цин

ұлықтары арасындағы қатынастарды басты назар ұстады, бұл дегеніміз осы дәуірдегі тарих сахнасындағы саяси сахнадағы ірі империялардың бақталастығын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері. Қырғыздардың (қазақтар) айтуына сүйенсек, қырғыздар шамамен XVIII ғасырдың 40-жылдарында белгілі бір қозғалыс орын алып, нәтижесінде олардың көп бөлігі оңтүстік-батыстан және батыс аймақтардан Өскемен уезіне қарай жылжып, сол аймақтан өздеріне кең жайылымдарға қоныстанды. Қырғыздардың бұл қоныс аударуын XVIII ғасырдың 20-жылдарында жоңғар шапқыншылығының ықпалы деп түсінуіміз керек. Жоңғардың кері қозғалысы кезінде Жоңғар хандығының жеңілісінен кейін олар босатқан жерлерге қырғыздардың кері толқыны құйылды, бұл ретте оларға тиесілі емес жаңа жерлерді иемденген еді. Олар Алтайдан батысқа қарай кең жолақпен жүріп, өз жолдарында кездескен қырғыздарды ығыстырды. Осы жерлердің бір бөлігіне Қытай үстемдік етті, сондықтан қырғыздар оған рулық тармақтан жылына бір жылқы мөлшерінде алым төлеуге мәжбүр болды, мысалы, Ертістің шығысындағы аумақты алып жатқан бүкіл Қаратай Дәулет әулеті небәрі 10 жылқы төледі (Материалы по киргизскому землепользованию, 1905: 4-5).

Ресей империясы саясатына бағынышты сыңай танытқан Абылай XVIII ғасырдың 50-ші жылдарында Цин патшалығымен дипломатиялық қатынастарды сақтауға тырысты. Бұл саяси айла-амал Ресей үстемдігін тежеп, Қытайдың әскери күшінен сақтануға мүмкіндіктер берді. Әрине, қазақ даласының шығыс шекарасына жауапты Абылайдың сенімді сардары Қожаберген де бұл саясаттың қолдаушысы ретінде оған қолдау білдірді.

Ойрат ханзадасы Әмірсана мен қазақ батыры Қожабергеннің достық қатынастары және өзара ынтымақтастығы арқасында ірі шайқастарға қатысканы туралы деректерде айтылады.

1756 жылдың көктемінде қазақ әскери күші қытай әскерлеріне қарсы Жоңғар жеріне шабуыл ұйымдастырды. Қытай билеушісі де бұл қадамға жауап беруді бұйырды. Орта жүз иелігіне екі бағытта – оңтүстік және шығыс қанаттан кіру көзделіп, Абылай жағында бас сауғалап жүрген Әмірсананы да тұтқындау мақсат етілді. Қытай әскеріне қарсы қазақ-жоңғар әскерлерін басқарып Әмірсана мен Қожаберген батыр әскерін жасақтады. Ал, оңтүстік шебінен төнген жау әскеріне қарсы Абылай әскері жабдықталды. Цин әскерлеріне қарсы бірнеше шабуылдармен тойтарыс берген қазақ әскерлері олардың қазақ даласына енуіне қарсылық көрсете білді (Кабульдинов, 2023: 35).

Моңғол тарихшысы Ч. Далайдың еңбегінде 1756 жылдың 2 тамызында Қожаберген әскері Дардана мен Фудэнің қолбасшылығындағы әскерімен Ярла мен Нұра маңында соғысқандығы айтылады. Қиян-кескі ұрыс мерзімі жеті күнге созылды. Екі жақтың да әскерлері үлкен қырғынға ұшырайды. Алайда, тағы да 5000 шақты манчжур әскері қосымша әскери күш ретінде тартылып, Дардана әскеріне қосылуы себебінен Қожаберген мен Әмірсана бастаған әскер кері шегінуге мәжбүр болады. Қожабергенмен бірге жанкешті күрес жүргізген Әмірсананы байқаған Дардана ызаға булығып, оны қалай да тезірек қолға түсіруді көздейді. Бұдан кейін олардың әскері Хадаханың әскерімен Абылай ханның ордасына жақын тұста Баянауыл тауларында кездесті. Алайда, 100 адамы өлім құшқан соң, ол бірден әскерін жинап, қашып кетті. Манчжурлардың қолына түскен әскери тұтқынның айтуынша, Абылай күресті бастамас бұрын-ақ әскерін жинап, жанұшыра қашып кетті деген ақпарат жеткендігін мәлімдейді. Алайда, ол Абылай манчжур әскерінен қорыққанынан емес, ауыр жарақат алған соң кері қайтты» дегенді мәлімдейді. Сондай-ақ, Әмірсананың бұл шайқастарда оны танымас үшін арнайы киімде жүргендігі айтылады (Далай, 2002: 334).

1756 жылы Қазақ-Цин соғысында Қожаберген ойрат нояны Әмірсанамен бірге қол бастағаны туралы деректер көптеп кездеседі. Қожаберген мәнжу-қытай басқыншыларына қарсы Баянауыл, Қу, Қарқаралы тауларының аңғарында болған қанды ұрыстарда Бөгенбай, Жауғаш сияқты батырлармен қатар ерекше көзге түседі. 1758 жылы сәуір айында махачиндермен соғысып, Ертістен Аярақ көліне дейінгі аралықты 1000 әскермен шолып шықты. 1766 жылы Үржар, Тарбағатай жайлаулары үшін қытайлармен шайқасқан. Одан кейінгі қытай құжаттарында Қожаберген есімі Қабанбай, Дәулетбай батырлармен, Әбілпейіз сұлтанмен қатар «көрнекті», «беделді қазақтар» қатарына аталады (Қазақтың ханы Абылай, 2011: 478).

Біздің ойымызша, бұл әрекеттердің барлығы Абылай хан мен Әмірсананың жақсы жоспарланған әрекеттерінің оң жемісі деп топшылаймыз. Ол қазақ даласынан аман-есен кетіп, қытайлықтар оны ала алмайтын Ресей аумағына өте алды. Бұл істе Әмірсанаға оның жауынгер досы, қазақ батыры Қожаберген Жәнібекұлы үлкен көмек көрсетті. Олар бірнеше рет бірлескен жорықтарда Цин әскерінің жасақтарын жойды, ал жоспарланған операциялар әрқашан қатаң құпияда болғанын атап өтуге болады. Тіпті жеке отрядтың жауынгерлері, соның ішінде Дасырце мен

Цибакхан Абылай хан, Әмірсана мен Қожаберген батырдың жоспарлары туралы бейхабар еді (Ошан, Борбасов, Оралова, 2024: 443).

Осы тұрғыдан алғанда, башқұрт халқының қолбасшы батыры Қарасақал мен қазақ батыры Қожабергеннің арасындағы өзара бейбіт тұрғыдағы достық сезімдері Ресей билігіне беймәлім болды деп болжауға негіз бар. Себебі, Қожаберген батыр көп мәлімдемелерінде Қарасақал батырмен ара қатынасының жақсы еместігін ескертіп отырған. Осылайша, екі тұлға да орыс билігінің озбырлығынан осындай саяси тактиканы қолданып, қорған еткен. Дегенмен, туыстас халықтардың ірі батырлары бір-бірін ешқандай жағдайға орыс әскери қолбасшыларына ұстап бермеген, сатқындық танытпаған. Осы орайда, басқыншылардан бас сауғалап, қазақ даласындағы хан-сұлтандары мен батырларынан пана іздеген Қарасақал мен ойрат ханзадасының тарихи тағдырларының бір екендігіне көз жеткіземіз. Бұл тұста, біз Қожаберген қатарлы қазақ батырларының халықаралық саяси аренадағы шебер дипломат және бейбіт өмірді қолдаған тұлғалар болғандығын байқаймыз.

Қорытынды. XVIII ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық қатынастарында беделді тұлға ретінде танылған Қожаберген батырдың орыс билігімен әскери-елшілік қызметі өзіндік ерекшелікке ие еді. Батыр қазақ-қытай қарым-қатынастары тұсында қазақ даласының шығыс шекарасын қорғады. Дегенмен, Абылайдың сенімді сардары Қожаберген батырдың қазақ-орыс байланыстарындағы ықпалы айтарлықтай дәрежеге жетті. Айта кетерлік жәйт, қазақ-орыс қатынастарына тиісті архив құжаттары орыс сарайына қызмет етушілердің жазып қалдырған ақпараттары болғандықтан, олардың барлығы идеологияға негізделген. Мысалы, зерттеуде қолданылған архив деректерінде қазақтарды жау, бұзық, қанішер халық ретінде сипаттаған көріністер, оның үстіне қазақтарды өздеріне бағынышты бодан болған деген теріс тұжырымдар бары анық. Қожаберген батыр Абылай, Әбілпейіз сұлтандар қатарлы мықты беделге ие болған, себебі, XVIII ғасырдың 40-шы жылдары Ресей империясымен дипломатиялық байланысқа көп жағдайларда тек қана қазақ сұлтандары мен хандары шығып отырған. Алайда, Қожаберген өзінің ұлы Байтайлақты Семей бекінісіне жіберіп, сауда қатынастарына араластыруға деген әрекеті хан Абылайдың ұтымды саясатының жақтасы ретінде оның бейбіт саясатты қолдағандығын көрсетеді.

Айта кету қажет, Қожаберген батыр Цин ұлықтары, жоңғар нояндарымен қатар орыс қолбасшылары мен бауырлас халықтардың көсемдерімен де дипломатиялық ынтымақтастық орната білген мықты саяси стратег екендігі анық. Қазақ сұлтандары мен батырларының бауырлас халықтармен бейбіт байланыстарының тұрақсыздығы сол кезеңдегі алмағайып саяси шиеленіскен саяси жаугершілік жағдайға байланысты еді деп түйіндейміз.

Деректер

РМКАА – Ресей мемлекеттік көне актілер архиві
ОрОМА – Орынбор облысы мемлекеттік архиві
ООМТА – Омбы облыстық мемлекеттік тарихи архиві

Әдебиеттер

Абақ керей Шыбарайғыр, 2015 – Абақ керей Шыбарайғыр руы шежіресі. Үрімжі, Ерентау мәдениет-медия серіктестігі, 2015. 1060 б.

Абылай хан, 2023 – Абылай хан және іргелес мемлекеттер мен халықтар. Ж. Ошан, З. Қабылдинов және басқалар. Алматы: Радуга, 2023. 344 б.

Далай, 2002 – *Далай Ч. Ойрад Монголын Түүх. Тэргүүн боть. Улаанбаатар хот*, 2002. 334 б.

Еженханұлы, 2017 – *Еженханұлы Б. Қожаберген батыр (1756-1767 жылдарда қалыптасқан мәнжу қытай мұрағат құжаттары негізінде)*. Алматы: Арыс, 2017. 496 б.

Зұрғанбайұлы, 1996 – *Зұрғанбайұлы Р. Шыбарайғыр Қожаберген батыр. Өлгей*, 1996. 160 б.

Кабульдинов, 2018 – *Кабульдинов З.Е. Султанмамет султан: государственный деятель, дипломат и батыр. Издание 1-ое*. Алматы, 2018. 304 с.

Кабульдинов, 2023 – *Кабульдинов З.Е. Абылай хан и Россия. Монография*. Алматы: ИП «Мадияр», 2023. 296 с.

КРО, 1961 – *Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. Сост. Ф.Н. Киреев, А.К. Алейникова и др.* Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1961. 742 с.

Қазақтың ханы Абылай, 2011 – *Қазақтың ханы Абылай: Дәуірі, өмірі мен қызметі: Құраст.: З.С. Тайшыбай. Ғылыми басылым*. Алматы: «Ел-шежіре» ҚҚ, 2011. Т1. 640 б.

Материалы по киргизскому землепользованию, 1905 – *Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Семипалатинская область. Устькаменогорский уезд, т. 9. С.-Петербург*, 1905. 167 с.

Мейендорф, 1975 – Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. /Перевод с французского. Предисловие Н.А. Халфина. М.: Наука, 1975. 180 с.

Ошан, Борбасов, Оралова, 2012 – Ошан, Борбасов, Оралова. Хан Абылай, нойон Амурсана и Кожабержен батыр (1750-1757 гг.) // Отан тарихы. 2024. Т. 27. No 2. С. 432-449

Потанин, 1881 – Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Выпуск II. Материалы этнографические. С. Петербург: Типография В. Киршбаума, 1881. 181 с.

Хафизова, 2019 – Хафизова К.Ш. Степные властители и их дипломатия в XVIII-XIX веках. Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2019. 480 с.

Noda – Noda J. The Kazakh Khanates Between the Russian and Qing Empires: Central Eurasian International Relations During the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Brill Academic Publishers, 2016. 370 p. (Islamic Area Studies 3).

Sources

OOMTA – Omby oblystyk memlekettik tarihi arhivi [State Historical Archive of the Omsk Region]

OrOMA – Orynbor oblysy memlekettik arhivi [State Archive of the Orenburg Region]

RMKAA – Resej memlekettik kōne aktiler arhivi [The Russian State Archive of Ancient Acts]

References

Abak kerey Shyibaraygyr, 2015 – Abak kerey Shyibaraygyr ruyi shejiresi [Abak Kerey Shybaraigyr family chronicle]. Yrimji, Erentau madeniet-mediya seriktestigi, 2015. 1060 p.

Abylai han, 2023 – Abylai han zhane irgeles memleketter men halyktar [Abylai Khan and neighboring states and peoples]. Zh. Oshan, Z. Kabyldinov zhane baskalar. Almaty: Raduga, 2023. 344 p. (In Kaz.).

Dalai, 2002 – Dalai Ch. Oirad Mongolyn Түүх. Tergүүн bot'. [Oirad Mongolian History] Ulaanbaatar hot, 2002. 334 p. (In Mongolian).

Zyrganbaiuly, 1996 – Zyrganbaiuly R. Shybaraigyr Kozhabergen batyr [Shybaraygyr Kozhabergen batyr]. Olgei, 1996. 160 p. (In Kaz.).

Ezhenhanyly, 2017 – Ezhenhanyly B. Kozhabergen batyr (1756-1767 zhyldarda kalyptaskan manzhu-kytai myragat kyzhattary negizinde) [Kozhabergen batyr (on the basis of Manju-Chinese archive documents formed in 1756-1767)]. Almaty: Arys, 2017. 496 p. (In Kaz.).

Kabuldinov, 2018 – Kabuldinov Z.E. Sultanmamet sultan: gosudarstvennyy deyatel, diplomat i batyr [Sultanmamet Sultan: statesman, diplomat and warrior]. Izdanie 1-oe. Almatyi, 2018. 304 s. (In Russ.).

Kabuldinov, 2023 – Kabuldinov Z.E. Abylay han i Rossiya [Abylai Khan and Russia]. Monografiya. Almatyi: IP «Madiyar», 2023. 296 s. (In Russ.).

KRO, 1961 – Kazahsko-russkie otnosheniya v XVI-XVIII vekah [Kazakh-Russian relations in the 16th-18th centuries]. Sost.: F.N. Kireev, A.K. Aleynikova i dr. Izd. Akademii nauk Kazahskoy SSR. Alma-ata, 1961. 743 p. (In Russ.).

Kazaktyn hany Abylai, 2011 – Kazaktyn hany Abylai: Dauiri, omiri men kyzmeti. [Kazakh khan Abylai: era, life and activities]. T1. Kyrast.: Z.S. Taishybai. Gylmy basylym. Almaty: El-shezhire KK, 2011. 640 p. (In Kaz.).

Materialyi po kirgizskomu zemlepolzovaniyu, 1905 – Materialyi po kirgizskomu zemlepolzovaniyu, sobrannyye i razrabotannyye ekspeditsiy po issledovaniyu stepnykh oblastey [Materials on Kyrgyz land use, collected and developed by the expedition for the study of steppe regions]. Semipalatinskaya oblast. Ustkamenogorskiy uезд, t. 9. S.-Peterburg, 1905. 167 s. (In Russ.).

Meyendorf, 1975 – Meyendorf E.K. Puteshestvie iz Orenburga v Buharu [Journey from Orenburg to Bukhara]. /Perevod s frantsuzskogo. Predislovie N.A. Halfina. M.: Nauka, 1975. 180 s. (In Russ.).

Oshan, Borbasov, Oralova, 2012 – Oshan Zh., Borbasov S., Oralova A. Han Abylay, noyon Amursana i Kojabergen batyr (1750-1757 gg.) [Khan Abylai, Noyon Amursana and Kozhabergen batyr (1750-1757)] // Otan tarihy. 2024. T. 27. No 2. S. 432-449. (In Russ.).

Potantin, 1881 – Potantin G.N. Ocherki Severo-Zapadnoi Mongolii [Sketches of Northwestern Mongolia]. Vypusk II. Materialy etnograficheskie. S. Peterburg: Tipografiya V. Kirshbauma, 1881. 181 s. (In Russ.).

Hafizova, 2019 – Hafizova K.Sh. Stepnye vlastiteli i ih diplomatiya v XVIII-XIX vekah [Steppe rulers and their diplomacy in the 18th-19th centuries]. Nur-Sultan: KISI pri Prezidente RK, 2019. 480 s. (In Russ.).

Noda – Noda J. The Kazakh Khanates Between the Russian and Qing Empires: Central Eurasian International Relations During the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Brill Academic Publishers, 2016. 370 p. (Islamic Area Studies 3). (In Eng.).

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 1

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Кабульдинов З.Е.

ОБОСТРЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ КАЗАХОВ В УСЛОВИЯХ МАССОВОЙ
КРЕСТЬЯНСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ В НАЧАЛЕ XX века.....5

Балтабаева К.Н., Аблажей Н.Н.

ДЕЛА ПЕРЕБЕЖЧИКОВ И РЕПАТРИАНТОВ ИЗ СИНЬЦЗЯНА
1940–1950-х гг. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ДИАСПОРЫ.....18

Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Женис Ж.Ж.

КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ
ЕҢ АУЫР ТРАГЕДИЯ.....29

Асанова С.А., Конкабаева А.Н.

СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ
СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА КАЗАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ.....41

Kasymbekova M.A., Zhenis Zh.Zh., Zhumatay S.

SOME ISSUES RELATED TO THE HISTORY OF THE EMERGENCE
OF THE SUFI ORDER IN CENTRAL ASIA.....52

Aitenov Zh.K., Sailaubayeva N.E., Baishov B.B.

PEASANT COLONIZATION OF THE REGION AND ITS REFLECTION
IN TOPONYMY OF PAVLODAR REGION.....63

Муканова Г.К.

ПРЕРВАННЫЙ НАМАЗ. ИСТОРИЯ РЕПРЕССИЙ МУЛЛ, ИШАНОВ, ХАЗРЕТОВ
И КАЗИЕВ В РАМКАХ «МАЛОГО ОКТЯБРЯ» В КАЗАХСТАНЕ (1920 – 1950 гг.).....76

Сулейменова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДА 1930 жж. ЖҮРГІЗІЛГЕН ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ
НАУҚАНЫ – КІШІ ҚАЗАН РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТРАГЕДИЯСЫ.....91

Омарова Г.А., Уалтаева А.С., Маргулан А.С.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА АЛМАТЫ
В 1854-1939 гг.105

Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С.

ОСМАН БИЛГІНІҢ ТҮРКІСТАНДЫҚ ҚАЖЫЛАРҒА ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ
(XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы).....124

Тұрлыбай Б.С., Кенжебаев Ғ.Қ.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ ОҚУ-АҒАРТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨТЕРІЛУІ.....139

Черниенко Д.А., Абенова Г.А.

КАЗАХСКО-РУССКОЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Х.А. АРГЫНБАЕВА.....152

Мурзаходжаев Қ. М., Әпендиев Т.Ә., Қуанбай О.Б.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР
(ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ МӘЛІМЕТТЕР БОЙЫНША
ӨЗАРА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ).....165

Bazarbayev K., Amirbek A., Kelesh M.

TURKEY IN THE ATATURK ERA IN SOVIET PUBLICATIONS
(BY «PRAVDA» AND «IZVESTIA» NEWSPAPERS).....177

Бисенова Г.А., Отепова Г.Е., Болдыков Ж.Б.

XX ҒАСЫРДЫҢ 40-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҮНДІСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КӨШІНІҢ
ТАРИХЫ (ҮНДІСТАН ҰЛТТЫҚ АРХИВ ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....186

Оралова А.А., Қара Ә.

ҚАЗАҚ-ОРЫС БАЙЛАНЫСТАРЫНДАҒЫ ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....200

Каримов М.К., Рахметуллин Е.Е., Даутова А.Ф.

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ
САЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІНДЕ.....212

Қапбаров Г.Ш., Шашаев Ә.К., Орынбасаров Г.Ж.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҰТҚЫРЛЫҒЫ: КАДР ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫНЫҢ
РЕТТЕЛУІНІҢ ШЕШІМІ.....225

АРХЕОЛОГИЯ. ЭТНОГРАФИЯ / ARCHEOLOGY. ETHNOGRAPHY

Ахантаева Ә.

ЖЕТІСУ Өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі.....240

Сиздинов Б.С., Амантуров М.Қ., Жетібаев К.М.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНАН ТАБЫЛҒАН МАЙШАМДАР.....251

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.